

HATVANNYOLCAS TÖRTÉNETÜNK

Horváth Viktor: Tankom

„Létezik 1968 meg a többi. Máig
létezik, és mi ott futkosunk
benn ezekben az években,
ezekben az elképzelésekben.”
(95–96.)

Az idei év a Varsói Szerződés-csapatok csehszlovákiai bevonulásának ötvenedik évfordulója. Olyan évforduló, amely lehetőséget kínál arra, hogy szembenézzünk közös történetünkkel, és egyszerre mind azt is sürgeti, hogy felülvizsgáljuk a „mindig mi voltunk az áldozatok” mantraszerűen ismételt narratíváját. Az értelmiségi diskurzusoknak (esszék, konferenciák, nyári egyetemek) újra és újra, az évforduló alkalmából pedig különösen témáját adja 1968 (a csehszlovák események, valamint az azzal rendszerint párhuzamosan tárgyalt nyugat-európai újbóloldali mozgalmak), azonban a mindennapi közbeszédbe csak esetlegesen szivárognak le ezek tanulságai. Horváth Viktor *Tankom* című regénye mintha ezt az emlékezetpolitikai hiányt próbálná betölteni, miközben nem feledkezik meg a szépirodalmi művektől joggal elvárt esztétikai horizont megképzéséről sem. Lássuk, hogyan, és milyen sikerrel teszi mindezt!

A *Tankom* egyszerre működik egy egyes szám első személyű elbeszélő életének és egy kiemelt évnek (az 1968-as esztendőnek) a krónikájaként. A regény szerkezeti felosztása, amely az évszakok rendjét követi, emlékeztetheti az olvasót Wladyslaw Reymont *Parasztok* című regényének struktúrájára, míg azonban ott az évszakok váltakozása az örök körforgás színrevitelében volt érdekelt, addig Horváth regényében ez a tagolás inkább arra szolgál, hogy jól követhetővé tegye a regényidő egy évének eseménysorozatát. A regény rendszeresen és üdítő módon szakítja meg a kvázi naplószerű, lineáris időrendet követő narrációt levezetéseivel és *báladokkal* (villoni balladákkal). De összeáll-e valamiféle egésszé ez a meglehetősen heterogén elegy?

A naplójegyzetek célzottan a jövőnek, a nyomhagyás szándékával íródnak: „Milyen lehet ezt olvasni valakinek, aki nem találkozott még országos jelentőségű vezetőkkel? [...] Milyen lehet azoknak, akik nem olyan nagyszerű időkben élnek, mint én?” (19.) Az ideológiai hűség pajzsán azonban rést ütnek a jövővel kapcsolatos szkeptikus gondolatok: ha létezhet olyan jövő, amely kevésbé nagyszerű, akkor a szocialista világrend még az elbeszélő szerint sem olyan stabil és állandó?

A szövegbe ékelt balladák közül tartalmi és formai megoldásaival kiemelkedik a vadászajelenetben helyet kapó versbetét, a lelőtt vaddisznó panaszos éneke. A személye-

Magvető Kiadó
Budapest, 2017
276 oldal, 3499 Ft

sebb hangon szóló levélbetétekben gyakran találkozunk az öncenzúra Kádár-korban jól ismert jelenségével – az utólagosan kihúzott sorokat a szöveg tipográfiai megoldásai is jelzik: „Én ma délután is dolgoztam Kádár-elvtárrsal az országházban, de nem írhatok Neked arról a munkáról” (25.). A címben kirajzolódó személyesség, a *Tankom* E/1-es birtokos személyjele pedig azt a közvetlen viszonyt hivatott jelezni, amely az elbeszélőt az események sorához fűzi. A különféle regiszterek összekapcsolása tehát a személyes és kollektív történetek egyidejű színrevitelének igényét jelzi: ez a történet szintjén leginkább abban tükröződik, hogy az elbeszélő életében szorosan egymásba fűződik a mégoly banális szerelmi szál (a Léván élő Julikával való levelezés) és a katonai-politikai akció (a reformokat életbe léptető Csehszlovákia lerohanása).

De ki is ez az elbeszélő? Egy fiatal katonatiszt, aki tolmácsként jelen van minden fontos politikai tanácskozáson, ennek ellenére azonban szinte öntudatlanul menetel végig az események forgatagán, tudomást sem véve az őt és a közös történelmet meghatározó motívumok, erőviszonyok alakulásáról. Ez rögtön eszünkbe juttathatja azokat a katonaregényeket (Hemingwaytól Vonnegutig), melyek egyszerre igyekeznek a baka-szubkultúra ábrázolásaként, fejlődésregényként és korképként működni. Ebben az esetben a hangsúly mintha a két utóbbi szemponton lenne: a katonaság inkább csak keretet ad ahhoz, hogy a történet elmesélhetővé váljon. Az eddig megjelent írások – kritikák, recenziók, tudósítások – joggal hasonlították már Švejkhez, vagy éppen Forrest Gumphoz a főhőst (együgyű figura a világtörténelmi események sodrásában), azonban a *Tankom* elbeszéléstechnikáját bizonyos írói megoldások egyidev is teszik.

Ezek egyike a hitelesség teljes hiánya: bár a rendre traumaközelen járó katonaregények szinte evidensen követelik ki az elbeszélő őszinteségét, a *Tankom* narrátorának esetében erről szó sincs. A homodiegetikus narráció ebben a regényben az elbeszélő tökéletes megbízhatatlanságát tanúsítja. Csak egy példát hoznék erre: a regény elején Kádárral folytatott beszélgetése során arról értesülünk, hogy a Moszkvai Katonai Akadémián végzett (18.), majd kicsivel később azt állítja, hogy sohasem járt még külföldön (46.). Innentől kezdve totális bizonytalanságban tart bennünket a regény, hogy mikor és miben hihetünk ennek a narrátornak, ezzel pedig elválaszthatatlanná válik a regénybeli valóság és fikció.

Az elbeszélő személyiségéről ugyancsak saját beszámoló alapján értesülünk, eszerint legfőbb jellemzői, hogy tapasztalatlan a szerelemben, nincs tisztában a sexualitással, játékkatonákkal játszik háborúsdit a laktanyában (így kerül feszültségbe a zöld játéktank és a valódi harckocsi; a játék pillanatai nem melleleg a regény záró képsorai is), és akaratán kívül minden titkos katonai-politikai információt kiszolgáltató Špiónnak, akit – túlságosan direkt beszélő neve ellenére is – a barátjának gondol. Ehhez adódik, hogy korlátlanul hisz a fennálló rendszerben, s így könnyedén befolyásolható a propaganda által: bár nyelvtudása révén a legmagasabb körökben mozog, alapvető jelentésekkel sincs tisztában – az ŠtB, a csehszlovák titkosszolgálat rövidítése például ismeretlen számára.

Az iméntiekből már világossá válhatott, hogy főhadnagyunk (ha csakugyan ezt a rangot birtokolja) személyiségében nagyon fursán mosódik össze a gyermekkor és a felnőttkor világa: az óvónénit beidéző részek erre a kontaminációra mutatnak jó példát (42–43.). Személyes és kollektív újbóli egymásba indzását mutatja, hogy a gyermekkor megképződhet mintegy kollektív tapasztalatként (a Kádár-korszak generációi a „felneveltek” sajtóságos állapotában vannak, lásd Petri: *Örökhétfő*), így nem meglepő, hogy a regényt átszövi az apahiány és az apakeresés motívuma („Apáink ők” – olvassuk a felső politikai körökkel kapcsolatos sommás bölcsességet [20.]). Az elbeszélő folyton vezető politikusok köréből próbálja megkonstruálni saját apafiguráját: hol Kádár, hol Gomulka, hol pedig Dubček tűnik fel potenciális apajelöltként. De még mielőtt megszilárdulna e figurák apaszerepe, a bizonyosság folyton elhalasztódik: ha a helyi vezető túl közelivé válik, és veszít fenséges magaslátából, akkor „még mindig ott volt messze, valahol a távoli magasságban

a nagy Szovjetunió első titkára” (21.) – aki azonban, mint más helyen olvashatjuk, soha sem képződik meg apaként az elbeszélő számára (126.).

A gyermeki létezésből és az apahiányból következik az identitás lehetőségeinek folytonos monitorozása is. A keleti blokk mesterségesen konstruált, mert vegytisztán nem létező nemzeti identitásainak (jugoszláv, csehszlovák) szolid kritikájaként olvashatók már a regény első oldalai is. „Szóval csehszlovák vagy” (9.) – mondja az első fejezetben az elbeszélő a magyar szülőktől származó, szlovák mostohaapjával Léván élő Julikának. Kicsivel később arra is fény derül, hogy a narrátor maga is kevert identitással bír (Tótkomlóson, *Slovenský Komlóšon* született, így szlovákul is jól beszél [84.]). A saját nemzeti hovatartozás körvonalazása olykor pedig a mindenkori másikkal szembeni önmeghatározás formájában mutatkozik meg. A regény erre is mutat példát: „Aki kívül lakik, az idegen, titokzatos, veszélyes” (46.) – olvashatjuk azt a gondolatot, amely egy mindenkori (és könnyen hozzáérhetően: jelenkori) közállapotot, egy dichotómiákra épülő, fenyegető és kirekesztő társadalmi gondolkodás lenyomatát is megmutatja. Úgy tűnik tehát, hogy a saját identitás megkonstruálása ebben a regényvilágban eleve lehetetlen, helyette inkább a folytonos sodródás jellemzi a szereplőket.

Mindezek, és az eddig megjelent, dicsérő alaphangú írások tanulságai mellett is maradnak azonban problematikus momentumok e prózával kapcsolatban. Emlékezetpolitikai tétje vitathatatlan: a regény, már létével is, egy a magyar és a közös kelet-közép-európai történelemből gyakran kitakart epizódot helyez középpontba, egy olyan epizódot ráadásul, amely gyengíti a magyar nemzettudat és a – részint fikciókra alapozott – történeti emlékezet egyik alappillérét. A probléma azonban az, hogy az elbeszélő szólama bármennyire is sok lehetőséget rejtene magában, néhol zavarba ejtően polifonikussá válik. Nem teljesen világos, hogy a szocialista eszmékben mindvégig hívó katonatiszt miért is számol a rendszer bukását követő, „kevésbé nagyszerű” időkkel (lásd fentebb), ahogyan az sem, hogy miként képes reflektálni a sorok között olvasás Kádár-kori, jellemzően ellenzéki mechanizmusaira: „egy szó mögött száz másik szót kell kitalálni” (103.). Amit pedig kifejezetten hiányoltam, mert annyira várnék az ilyen típusú regényektől, az az alulnézeti perspektíva alaposabb megmutatása. A regény éppen a kisember látószögében rejlő lehetőségekből veszít azzal, hogy a főhős (legalábbis állítása szerint) minden jelentős politikai eseménynél jelen van.

Bármennyire is parttalan lehet mindenféle hasonlígtatás, mégis jogosnak érzem megemlíteni egy számomra fontos, hasonló témát körüljáró, Magyarországon méltatlanul kevésbé reflektált kortárs cseh regényt: Jáchym Topol *Noční práce*, magyarul *Éjszakai munka* címen olvasható könyvét. Horváth vállalkozásával az rokonítja, hogy ugyancsak a hatvannyolcas eseményeket övező bizonytalan létállapotot írja meg, de az alulnézet és a gyermeki tekintet megmutatásával, mágikus realista elemekkel átszótt, ugyanakkor társadalmi tablóként is kiválóan működő történet formájában.

A vitathatatlan tétet mozgó *Tankom* a történelmi regény, a satíra, az antibildungsroman kódjait azonban nem minden ponton tudja termékenyen egybeforrasztani. A „múltaddal valamit kezdeni” célkitűzése, a (részint hiányzó) történeti tudat pótlására tett kísérlet kétségkívül fontos erénye a szövegnek, még ha esztétikai szempontból, és különösen cseh párjához mérve maradnak is hiányérzetei a befogadónak.